

Summary

In the article the relation of representatives of radical groupment of elite of Rich Pospolitoj is analysed in relation to a national liberation fight on the walks of life of Ukraine and development by them variants of decision of “cossack problem”.

Key words: Rich Pospolita, Ukraine, radical groupment, policy, revolt, “ukrainian problem”.

Одержано 7 листопада 2010 р.

УДК 94(477)“1663”:327

В.В.Газін

ОБРИСИ АНДРУСОВА: “УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ” ПІД ЧАС ДИПЛОМАТИЧНОЇ МІСІЇ А.ОРДИН-НАЩОКІНА У ЛЬВОВІ В БЕРЕЗНІ-КВІТНІ 1663 Р.

У статті здійснюється аналіз передумов, ходу та результатів російсько-польських переговорів у Львові в березні-квітні 1663 р. Зокрема, увага зосереджується на вирішенні сторонами долі українських земель.

Ключові слова: Москва, Варшава, російсько-польські переговори, А.Ордин-Нащокін, козацька Україна.

Польсько-російська угода, підписана в Андрусові 1667 р., яка, з одного боку, завершила тринадцятилітню війну між двома державами, а з другого – стала трагічним рубежем в історії України, поділивши її між Москвою та Варшавою, була наслідком тривалого і складного процесу у відносинах двох держав, коли періоди війни змінювалися дипломатичними переговорами, за якими слідувало нове загострення польсько-російських відносин та нові зіткнення на полях битв. Часто криваві баталії відбувалися в один час з дипломатичними місіями і покликані були створити більш сприятливі умови для тієї чи іншої сторони для подальшого ведення переговорів.

Чи не головним у польсько-московському протистоянні 1654–1667 рр. виступало “українське питання”. Саме укладення Переяславсько-московського договору 1654 р., який означив встановлення протекції царя Олексія Михайловича над Українською козацькою державою, стало формальним приводом до початку російсько-польської війни. Поряд з литовськими та

білоруськими землями, власне козацька Україна стала театром протигорства Москви та Варшави, метою якого було домінування в регіоні Центрально-Східної Європи. Саме Україна розглядалася й польським королівським двором, і оточенням московського царя, як головний аргумент у цьому протистоянні.

Українські землі стали предметом торгу й каменем спотикання під час першої спроби польсько-російського замирення, яка відбулася восени 1656 року під Вільно. Пізніше серед інших питань доля козацької України вирішувалася в ході численних російських посольств до Варшави і польських – до Москви. Сторони намагалися активною політикою в самій Україні зафіксувати там своє панування. Саме на це були спрямовані польсько-українські та російсько-українські угоди (Гадяцька 1658 р., Переяславська 1659 р., Слободищенська 1660 р.).

На початку 1663 р. відбулася чергова спроба досягти порозуміння між супротивниками. Переговори відбулися у Львові, де на той час перебував король Ян Казимир. Хоча, як і ряд попередніх дипломатичних акцій, вони не завершилися успіхом, на нашу думку, є досить важливими не лише в дипломатичній історії обох країн, а й мали суттєвий вплив на долю Української козацької держави.

Львівські переговори стали предметом історичного аналізу. Проте, їх перебігу приділили увагу в своїх працях переважно російські (С.Соловйов, І.Галактіонов, Т.Яковлева¹) та польські (З.Вуйцік²) історики, які, в першу чергу, розглядали їх в сенсі розвитку російсько-польських відносин. Водночас, “українське питання” в ході означених переговорів не стало предметом окремого дослідження. Відтак, запропонована стаття має на меті охарактеризувати вказані переговори між делегаціями Речі Посполитої та Московської держави саме у ракурсі вирішення між ними української проблематики як складової загального розв’язання польсько-російських суперечностей.

Загалом, сам хід російсько-польських переговорів та їх результат були визначені тією військово-політичною ситуацією, яка склалася у відносинах між двома державами в 1660–1662 рр.

Ключовою подією цього періоду, яка істотно вплинула на співвідношення сил між Польщею та Росією, стала поразка московського війська, керованого воеводою В.Шереметьєвим, під Чудновим восени 1660 р. Як зазначає З.Вуйцік, “...Значення кампанії було величезне. Вперше з початку війни вдалося полякам завдати великої поразки росіянам, результатом якої стало досягнення головної мети – повернення України”³.

Проте, досягти бажаної цілковитої переваги над Москвою польське керівництво так і не спромоглося. Насамперед, йому не вдалося взяти під контроль всю територію козацької України. Після підписання Ю.Хмель-

ницьким Слободищенського трактату, який означав відновлення дії Гадяцького договору 1658 р., лівобережні козацькі полки відмовилися визнати його положення. Відтак, гетьман втратив контроль над значною частиною держави, яка фактично зазнала розколу. Лівобережжя залишалося під владою Москви, там знаходилися російські війська, місцева старшина продовжувала декларувати свою вірність царю й, користуючись ситуацією, започатковує процес обрання окремого лівобережного гетьмана. Непевними залишалися позиції Варшави і на Правобережжі. Ю.Хмельницький, який під тиском обставин змушений був підписати угоду з поляками, постійно вагався й не полишав спроб порозумітися з Москвою⁴. Означилися суперечності між польськими військами, які перебували на українських землях, і місцевим населенням. Відтак, через постійні безчинства з боку польських військ міщани Брацлава, Білої Церкви, Корсуня та ін. відмовлялися утримувати польських жовнірів⁵. Дана ситуація й визначала основні цілі та стратегічні плани як Варшави, так і Москви.

Для польського керівництва важливо було закріпити та розвинути успіхи осені 1660 р. Однак, продовження широкомасштабних військових дій виявилось неможливим. По-перше, як уже зазначалося, попри поразку російських військ під Чудновим та укладення Слободищенського трактату з українським гетьманським урядом, полякам не вдалося опанувати всю козацьку Україну. Збереження московських позицій на Лівобережжі залишалося суттєвим чинником, який визначав результат російсько-польського протистояння. По-друге, у самій Речі Посполитій намітилися суттєві проблеми, які робили продовження війни доволі проблематичним. Так, уже на початку 1661 р. загострюються стосунки між урядом та військом, яке вимагало виплати заборгованих грошей. У середовищі польсько-литовської еліти все більше ширилися думки про необхідність переговорів з Москвою. Активними прихильниками пошуків порозуміння з росіянами виступали литовські магнати та шляхта. Останні вважали, що лише за таких умов вдасться уникнути остаточного розорення Литви, яка майже вся перебувала під російською окупацією. Прихильники миру були і в середовищі власне польської еліти. Передусім, це ті, хто опинився в опозиції до королівського двору, який схилився до проведення політичної реформи (оточення Яна Казимира прагнуло утвердити в практиці польської держави систему призначення спадкоємця престолу ще за життя монарха). Її противники виступали також проти запропонованого Яном Казимиром зовнішньополітичного курсу. Частина польської шляхти та магнатерії схилилася до угоди з Росією, вважаючи, що в умовах тривалої війни, спустошення краю й глибокої економічної кризи головний інтерес Польщі полягав саме в припиненні війни.

Важливо відзначити, що, говорячи про необхідність мирних перегово-

рів з Москвою, у Варшаві сходилися на тому, що найсприятливішим моментом для цього є саме початок 1661 р., коли поляки під впливом своїх перемог зможуть продиктувати Москві свої вимоги. Зволікання з цим, на їх думку, було небезпечним, бо Росія, попри поразки, здатна швидко відновити свій військовий потенціал та завдати удару у відповідь. Прихильники миру звертали увагу на позицію Литви, яка в прагненні миру могла піти на укладення сепаратної угоди з Москвою. Важливим моментом було те, що мир з Росією давав змогу повернути Україну під владу Речі Посполитої, натомість подальше продовження війни принесе для Польщі лише шкоду, призведе до подальшого розкладу війська. Зверталася увага на наростання загрози з боку Туреччини, якій, в умовах війни проти Росії, Річ Посполита буде неспроможна протистояти. У той же час, Москва може стати потенційним союзником Польщі у боротьбі проти Османської Порти. Поразка і занепад Росії не в інтересах Речі Посполитої. Адже за такого розвитку подій зросте могутність Кримського ханства⁶.

Якою ж була позиція Москви в 1660–1662 рр. та в чому полягали її стратегічні плани в сенсі протистояння з Польщею?

В умовах, що склалися після завершення Чуднівської кампанії, коли, фактично, московське керівництво втратило Правобережну Україну, а офіційний гетьманський уряд уклав з польським королем угоду про входження Війська Запорозького до складу Речі Посполитої, перед царським урядом постало декілька взаємопов'язаних завдань. По-перше, необхідно було не допустити повного витіснення московських військ з території козацької України й підпорядкування Лівобережжя Польщі. По-друге, Москва не полишала спроб поборотися за всю козацьку Україну. Третє важливе завдання, що стояло на той час перед царським урядом, породжувалося небезпекою наступу польських військ на Москву як з боку України, так і Литви. Для мобілізації сил вкрай необхідно було виграти час, який могло дати перемир'я з поляками. Відтак, у польсько-російських стосунках окреслилася можливість для нових мирних переговорів. Проте, якщо для Москви найбільш бажаним бачилося перемир'я, то такий варіант аж ніяк не входив у плани польського керівництва, яке прагнуло скористатися з переваги, яка окреслилася після Чуднівської кампанії 1660 р. У Варшаві оцінювали ситуацію сприятливою для того, щоб продиктувати росіянам необхідні умови миру, серед яких головне місце відводилося вимозі розподілу володінь між Москвою і Варшавою згідно Полянівського договору 1634 р.

Перші спроби налагодити переговорний процес між двома державами означилися вже відразу після чуднівських подій і продовжувалися аж до кінця 1662 р., коли завершальним актом цих контактів стало посольство Афанасія Ордин-Нащокіна та Богданова до Львова, де на той час знахо-

дився польський король. Протягом 1661–1662 рр. між Москвою та Варшавою продовжувалися інтенсивні дипломатичні контакти, зокрема мали місце спроби організувати посольський з'їзд (в грудні 1660 р. між Могилевым і Шкловом⁷, у грудні 1661 р. – в Мінську⁸). Проте, ці всі починання не мали успіху через відмінності у позиціях сторін та їх небажання йти на будь-які компроміси. Водночас сторони намагалися шляхом вирішення низки внутрішньо- та зовнішньополітичних проблем максимально покращити свої позиції в переговорному процесі.

Так, московське керівництво спрямувало свої зусилля на укладення мирного договору з Швецією, який, на його думку, мав стати запорукою позитивного вирішення проблем, що постали і в польсько-російських відносинах. Як наслідок, вже 23 березня (2 квітня) 1661 р.* розпочалися російсько-шведські переговори в Кардісі.

Саме в ході російсько-шведських переговорів учасником російської делегації Афанасієм Ордин-Нащокіним у листі до царя були висловлені концептуальні положення стосовно напрямків зовнішньої політики Московської держави, зокрема в сенсі стосунків з Швецією та Польщею. Саме ця концепція в подальшому лягла в основу курсу Росії, який привів до укладення Андрусівського договору з Річчю Посполитою. Так Нащокін, будучи гарячим прихильником балтійської політики Росії, намагався переконати царя, що мир зі Швецією не є пріоритетним завданням для Росії. На його думку, важливішим для неї є якнайшвидше укладення миру з Польщею. Звичайно, він відзначав, що поляки не погодяться на мир, поки Річ Посполита не поверне собі Україну. Проте, на думку Нащокіна, якщо козаки і так зрадили царя, то немає потреби упиратися у своєму зверхництві над ними і в інтересах Росії поступитися Україною або її частиною Польщі. Мир з Річчю Посполитою, згідно концепції Нащокіна, мав покращити позиції Росії стосовно Криму й Туреччини. “Якщо цар готовий за мир зі Швецією віддати їй міста інфлянтські (Лівонія – В.Г.), то чому не можна піти на поступки Польщі?”. Нащокін підкреслював велике значення для Росії Лівонії та доступу до Балтійського моря. Він виступав за те, щоб коштом поступок Польщі встати міцно саме в цьому регіоні⁹.

Однак, лінія Нащокіна на той час не відповідала офіційній позиції Москви. Його політичні противники Артамон Матвєєв та Нікіта Одоєвській репрезентували курс на зближення зі Швецією та боротьбу з Польщею за Україну. Саме ці ідеї домінували в урядових колах на початку 60-х рр. XVII ст. У результаті Нащокін був відкликаний з посади керівника російської делегації на переговорах зі Швецією. Відтак, 21 червня (1 липня) 1661 р. ціною

*Датування подано за старим (Юліанським) та новим (Григоріанським) стилями.

значних поступок з боку московської сторони (Росія поступалася на користь Швеції фактично всіма своїми завоюваннями в Прибалтиці¹⁰) було укладено Кардиський вічний мир¹¹.

Королівський двір, у свою чергу, намагався вирішити проблеми, що постали у його відносинах з військами. Питання виплати заборгованого жолду військам стояло на повістці дня варшавського сейму, який розпочав роботу 10 (20) лютого 1662 р.¹². У результаті переговорів, після того, як король у відповідних резолюціях на представлені послами від війська пункти зобов'язався задовольнити його вимоги, 9 (19) травня 1662 р. конфлікт було залагоджено¹³. Остаточне його розв'язання було зафіксоване в грудні 1662 р., коли було укладено відповідну угоду між військом та урядом¹⁴.

У цей час король перебував у Львові, куди прибув 28 серпня (7 вересня) 1662 р.¹⁵. Напередодні надійшла інформація, що цар наказав вислати на переговори з поляками А.Ордин-Нащокіна. Відтак, саме у Львові було заплановано провести переговори з великими й повноважними послами московського царя. Офіційне підтвердження про майбутнє царське посольство король отримав ще 6 (16) серпня 1662 р. У грамоті, яка була привезена спеціальним гінцем Іваном Мікуліним, цар повідомляв, що вислав до Польщі своїх повноважних послів Афанасія Ордин-Нащокіна та Грігорія Богданова. 19 (29) вересня 1662 р., ще одне повідомлення про відправку повноважних послів повіз до Варшави царський гонець піддячий Брянцев¹⁶.

У жовтні 1662 р. в Москві було скликано засідання Боярської Думи¹⁷, на якому були присутні бояри: Я.Черкаський, І.Милославський, П.Салтиков, Л.Стрешньов, Ю.Долгорукий, окольничі Б.Хітрово, Ф.Ртіщев, думний дворянин Нащокін та думний дяк Л.Лопухін. Головним питанням наради було формування інструкції послам на переговори з поляками¹⁸. Гадаємо, варто акцентувати увагу на тому, що очільником посольства, а відтак і людиною, від позиції якої мав залежати весь хід переговорів і їх результат, було призначено саме Афанасія Ордин-Нащокіна. Ми вже відзначали його позицію стосовно питання про пріоритети тогочасної зовнішньої політики Росії й те, що він відстоював саме балтійський її вектор (за рахунок досягнення згоди з Польщею здійснювати активний наступ в районі Балтики). Заради утвердження на Балтиці Росія, на його думку, повинна йти на поступки Польщі в “українському питанні”. Як стверджує З.Вуйцік, саме вже призначення Нащокіна було символом готовності царя до певних компромісів¹⁹. Звичайно, московське керівництво не хотіло йти на якісь значні поступки Польщі. Не передбачав це у своїх концептах і Нащокін, який, з одного боку, заради Балтики пропонував поступитися Україною та Києвом, проте з другого – сподівався, що важка ситуація через загрозу з боку Туреччини і Криму спонукає Польщу на поступки заради союзу з Москвою або її нейтралітету.

У посольській інструкції, даній Нащокіну, значилося добиватися укладення миру з Річчю Посполитою, а також утворення союзу проти спільних ворогів. Умовою такого союзу визначалася відмова польського короля від Смоленська та сіверських міст. Нащокін також мав запропонувати керівництву Речі Посполитої віддати Росії Південну Лівонію (Інфлянти), взамін чого цар пропонував виплатити збунтованому польському війську заборгований жолд²⁰. Щодо “українського питання”, то в інструкції зазначалося, що в разі виникнення труднощів у його вирішенні “...черкас би поділити для заспокоєння” і щоб вони “...поділені були по Дніпру і володіли ними Царська величність по цій стороні, а Королівська величність по тій стороні Дніпра і щоб черкаси під тими великими монархами утримувалися”²¹.

Фактично, передбачалося встановити кордони між Московською державою та Річчю Посполитою по Дніпру й Двіні. При цьому під владою царя мали залишатися Вітебськ, Полоцьк, Бихов, Київ та Запоріжжя.

А 19 (29) жовтня (у день відправки посольства²²) Нащокін отримав особливу інструкцію, яка надавала йому право, у випадку відмови польських комісарів ділити Україну й погроз об’єднатися з татарами, “...їм полякам й інша сторона (Лівобережжя – В.Г.) буде віддана, як буде з’їзд у государевих великих послів с королівськими комісарами”. Нащокін також мав прикласти зусилля, щоб добитися розриву між Польщею та Кримом, переконавши поляків у ворожих намірах Бахчисараю, який таємно від поляків намагається укласти угоду з Військом Запорозьким, й довести, “...що від цього злого союзу і Росії й Польщі проблеми”²³.

Відзначимо, що пропозиції щодо оплати боргу уряду Речі Посполитої перед військами говорили про добру обізнаність московського керівництва стосовно тих проблем, які існували в Польщі. Москва, без сумніву, прагнула скористатися з них для досягнення своїх цілей.

Дійсно, у внутрішньому житті Польщі продовжували залишатися доволі гострі проблеми. Так, напередодні переговорів Нащокіна у Львові вкотре проявилися протиріччя між королівським двором та коронною елітою, з одного боку, та литовською шляхтою та магнатерією, з другого. Свідченням цього стала своєрідна маніфестація литовських комісарів, коли ті відмовилися виконати розпорядження короля прибути до Львова, щоб взяти участь у переговорах. Від їхнього імені виступив жмудський староста Глебовіч, який мотивував їх саботаж браком фінансових ресурсів.

Король і сенатори, що знаходилися при його боці, гостро зреагували на таку маніфестацію. На засіданні сенаторів у Львові 1 (11) лютого 1663 р. було засуджено позицію Глебовіча та його товаришів. Водночас було уповноважено Яна Казимира доручити ведення переговорів з Нащокіним і Богдановим тим комісарам, які будуть знаходитися у Львові, коли прибудуть

російські послы. Відтак, король визначив склад комісії на переговори. Її мали очолити канцлер великий литовський К.Пац, гетьман великий коронний С.Потоцький, а також віленський каштелян М.Радзивілл²⁴.

Московські послы прибули до Львова наприкінці лютого 1663 р. Сама московська делегація була дуже багато обставлена. В.Коховський, розповідаючи про прибуття А.Ордин-Нащокіна з товаришами до Львова, зазначає, що московські послы були розкішно одягнуті та вражали численними й дорогими прикрасами (каменями та перлами). “Також коні були багато вбрані, хоча й худі й виснажені, дорожчу збрую на собі мали, ніж самі коштували”. Сам Нащокін прибув у кареті, за якою слідував численний караван з купецьких возів “для поваги посольської”²⁵. Складається враження, що московська сторона спеціально намагалася справити враження на поляків й підкреслити всім блиском посольства могутність та велич московського царя.

9 (19) березня 1663 р. розпочалися переговори. У першому засіданні з польського боку, окрім уже названих керівників комісії, призначених королем, взяли участь також канцлер коронний М.Пражмовський, воєвода руський С.Чарнецький, референтар коронний Морстін та підкоморій кременецький Ледоховський²⁶.

Під час першої ж зустрічі Нащокін та Богданов передали полякам письмову декларацію, в якій містилася пропозиція від імені царя забути давні суперечки й укласти перемир'я, за час якого мали подумати, як його перевести у вічний мир²⁷. У декларації анонсувалося бажання царя укласти міцний та вічний мир з Польщею проти спільних ворогів. Без будь-яких зволікань росіяни пропонували поповнити королівський скарб для урегулювання відносин з бунтівними військами. Дана пропозиція передбачалася як звичайна платня за поступливість поляків. Проте, останні поставилися до пропозицій росіян різко негативно. У відповідь вони зазначили, що вина за війну та невдачу усіх попередніх переговорів лежить виключно на Росії. Окрім того, король і Річ Посполита бажають миру, але такого, “...який би був міцний, без кривди і шкоди державам”²⁸.

Учинивши виразне застереження щодо можливих територіальних вимог Росії, польські комісари наполягли, що на початку переговорів сторони мають обоюдно представити свої повноваження. При цьому наголошувалося, що ті вимоги, які представлені в царській грамоті, в жодному разі не можуть бути прийняті польською стороною як такі, що принижують гідність короля та Речі Посполитої, забираючи те, що належить королівському титулові. У відповідь росіяни відзначили, що, попри письмову інструкцію, вони отримали від царя й усні настанови, які дають можливість для досягнення порозуміння (!!!)²⁹.

11 (21) березня відбулося друге засідання польсько-російської комісії. На ньому польська сторона дала відповідь, що, попри поважні формальні помилки в царській грамоті, комісари, прагнучи миру, готові продовжити переговори за умови, що титули, які цар собі узурпує в грамотах, не мають в жодній мірі обмежувати прав короля і Речі Посполитої на землі, яких вони стосуються. Окрім цього, поляки зажадали, щоб російські послы, які не мають чітко визначених письмових повноважень від царя, документально підтвердили, що все, що буде прийнято на львівській конференції, пізніше не буде скасовано російською стороною³⁰. У відповідь Нашокін та Богданов склали відповідну декларацію, в якій засвідчили, що по щасливому завершенню переговорів обидві сторони обмінюються повноважними грамотами. Якщо ж якісь питання будуть неузгоджені, король вишле до царя своїх повноважних послів, щоб продовжити переговори³¹.

25 березня (4 квітня) відбулося третє засідання комісії. Московські послы наполягали, що умовою остаточного замирення може бути лише відмова поляків на користь Росії від Смоленщини і Сіверщини зі всіма містами та повітами. Проте, коли поляки зажадали підтвердження даної вимоги письмово, Богданов і Нашокін, вдаючись до різних аргументів, всіляко відмовлялися надати таке³². На думку З.Вуйціка, росіяни не бажали письмової фіксації своїх територіальних претензій, остерігаючись, що це може послужити зриву переговорів³³. У той же час, відсутність чітких письмових вимог давала можливість, у разі необхідності, до маневру та досягнення компромісу.

Така позиція росіян змусила польську сторону до вироблення відповідної стратегії на переговорах. Задля цього 26 березня (5 квітня) було зібрано нараду senatorів, на якій було затверджено реляцію, яку підготував К.Пац. Позиція senatorів зводилася до того, що розмови про укладення миру можливі лише за умови повернення всіх провінцій, які були відібрані росіянами у Королівства Польського та ВКЛ. Водночас, було вирішено поки що не зривати переговорів. Нашокіна і Богданова слід було затримати ще на 2-3 тижні. За той час, на думку польського керівництва, буде остаточно залагоджено конфлікт з військами, що суттєво вплине на хід переговорів – посилить позиції Варшави і, водночас, виб'є козири з рук росіян, які повсякчас акцентували увагу на внутрішніх труднощах Речі Посполитої. Тим часом комісари мали зволікати з остаточною відповіддю, аргументуючи це тим, що московська пропозиція для них несподівана і слід дізнатися думки всіх депутатів, призначених сеймом на переговори. Водночас було прийняте рішення затримати нового царського гінця, який міг би доставити в Москву інформацію про внутрішні проблеми Речі Посполитої і тим послабити позиції Варшави у переговорному процесі³⁴.

Відтак, було прийнято рішення не приймати московської пропозиції стосовно перемир'я на час переговорів. Натомість надіслали повідомлення кримському ханові про хід переговорів та запевнили в тому, що Польща не піде на прийняття російських пропозицій і вирішили закликати хана розпочати підготовку до походу проти Москви, щоб "...татари до війни проти них (Московської держави – В.Г.) приготувалися і ми швидко, заспокоївши війська у похід проти них пішли"³⁵.

30 березня (9 квітня) – четверта конференція. Польські комісари вручили письмову відповідь на російські пропозиції. У ній доводилися права польського короля на Смоленськ і Сіверщину. А претензії на них московського царя визнавалися безпідставними. Натомість, виходячи з того, що вся вина за війну лежить на Росії, остання має віддати Польщі окремі території, що належать їй. Однак, можливе й відшкодування за них в сумі 10-12 млн. злотих. При цьому поляки звертали увагу росіян на те, що в свій час цар повідомив ханові про готовність віддати Польщі всі забрані землі взамін миру³⁶. Стосовно останнього польська сторона наводила докази (царські листи до хана та візира). Крім цього, польські комісари вважали, що до польсько-російських переговорів мають долучитися й татари як союзники Польщі.

Нащокін заради порятунку переговорного процесу намагався задіяти увесь свій дипломатичний талант. Будучи обізнаним стосовно того, що більш прихильною до ідеї миру з Москвою є саме литовська верхівка, він намагався апелювати окремо до представників Литви. 10 (20) квітня він передає литовському канцлеру К.Пацу список статей, де обґрунтовувалася позиція Москви та містилися пропозиції щодо умов укладення миру³⁷.

Ставлячи за мету переконати своїх опонентів, що єдиним надійним союзником Речі Посполитої є саме Московська держава, даний документ починався з наведення прикладів підступності шведів (росіян вкрай хвилювала можливість укладення польсько-шведського антимосковського договору). Зокрема, мова йшла про те, що в "...167-му році (1658 р. – В.Г.) в запису про перемир'я Валієсарського договору в четвертій та в двадцять третій статтях швейського миру з Великою Росією Південні Ліфлянти, Динабург з містами віддавалися Великій Росії...". Проте, вже через деякий час "...в 168-му році (1660 – В.Г.) в мирному записі Олівського договору в п'ятій статті ті ж Південні Ліфлянти, Динабург з містами віддавалися навіки від швейського королівства до Корони Польської. ...а після того в 169-му році (1661 – В.Г.) в мировій Кардієського договору написано: ті ж Південні Ліфлянти, Динабург з містами, як і за Валієсарським договором, навіки приналежні Великій Росії". Нащокін пропонував, щоб поляки відмовилися від цих земель на користь Росії, за що отримали б грошову компенсацію в кілька млн. злотих³⁸.

Стосовно можливого польсько-російського союзу Нащокін яскраво змальовував усі його перспективи. Даний альянс, на думку московського дипломата (дана теза містилася в 2 статті декларації), дасть змогу покарати шведів за такі хитрощі й підступність. Відтак, кожна зі сторін – і Польща, і Росія – зможуть отримати бажані для них шведські землі: “А тих двох держав [союз] буде страшний і швидко вчинить розплату”. При цьому союзникам не слід остерігатися негативної реакції з боку цесаря, Данії, Англії чи Бранденбургу, які “...завжди над шведами помсту раді бачити”³⁹.

Нащокін закликав своїх опонентів до здорового глузду, наголошував, що в Польщі і Росії одні вороги – Туреччина і Крим. Звертав увагу опонентів на ті переваги, які обіцяє польсько-російський союз у цьому сенсі. Зокрема, переконував що союз Росії й Польщі підірве могутність Туреччини на Балканах, а також позбавить Польщу будь-яких ворожих дій з боку “мунтян, волохів та Семигородської землі”, які, навпаки, будуть дивитися на Росію та Польщу як на своїх захисників. Об’єднані польсько-російські сили змогли б надати велику допомогу в боротьбі австрійського імператора проти Туреччини та протистояли б негативному впливові Криму (наголошував, що союзні Польщі татари грабують Україну, чим сприяють поширенню там антипольських настроїв): “...почує хан про союз між тими обома державами (Польщею та Росією – В.Г.), відкладе свої великі запити, а радий буде без шкоди дружбу тримати”.

Також, згідно аргументів Нащокіна, польсько-російське порозуміння буде мати істотний вплив на внутрішньополітичну ситуацію в Польщі. Воно приведе до заспокоєння шляхти, на що цар московський не пожаліє грошей. При цьому наголошувалося, що на землях, які Польща віддасть Росії, польська шляхта у повному обсязі збереже свої маєтності та давні права та привілеї. Без сумніву, дані слова адресувалися саме литовцям, для яких ці питання були особливо актуальними. Також, будучи добре обізнаним з фінансовими труднощами польського уряду, знаючи про його неспроможність оплатити послуги військ, Нащокін тут же висловлював пропозицію, що російський уряд може допомогти вирішити цю проблему: “як належить на жалування ратних людей казною ссудить та допоможе...”. Як можливий з варіантів пропонувалося також, що Москва заплатить полякам за ті польські провінції, які у свій час були зайняті російськими військами⁴⁰.

У декларації Нащокіна містилися чіткі вимоги територіального плану. Після аргументації всіх переваг польсько-російського союзу наголошувалося, що для його досягнення Корона Польська має все ж піти назустріч російським вимогам і передати царю Сіверські міста та Смоленськ, а також погодитися з приналежністю Південної Лівонії та Динабургу Московській державі⁴¹. Насамкінець, на переконання Нащокіна, саме польсько-москов-

ське порозуміння є найкращим засобом вирішення “українського питання”: “...козаки у великому послушанстві будуть”. У разі відмови поляків російські послы зазначали, що Москва змушена буде шукати порозуміння з Кримом, яке жодною мірою не буде відповідати інтересам Варшави. Проте навіть такі заяви московських послів не вплинули на позицію поляків⁴².

Поляків не вдалося налякати небезпеками, що їх змалював Нащокін. У відповідь комісари зазначили, що якщо росіяни прагнуть зірвати полянівські пакти, то польська сторона також може їх не дотримуватися, а пригадати про право короля на корону московську. Це може стати початком нових довготривалих воєн між двома країнами. Вони вкотре наполягали, що мир можливий лише за умови повернення Польщі всіх забраних у неї земель і виплати грошового відшкодування.

Офіційна позиція польської влади залишалася непоступливою. Причиною цього було те, що уряд Речі Посполитої сприймав самі переговори лише як засіб для того, щоб виграти час. Уже 17 (27) квітня канцлер коронний Миколай Пражмовський у листі до Богуслава Радзивілла відзначав, що переговори з росіянами доходять свого кінця.

А 24 квітня (4 травня) канцлер литовський Пац підготував відповідь на розлогий меморіал Нащокіна. Виказавши розчарування поляків позицією московської сторони, він зазначав, що Москва не лише не погодилася повернути Польщі землі, що їй належать, але й вимагає ще віддати їй Південну Лівонію. Як єдину умову миру Пац назвав визнання умов Полянівського договору 1634 р. і грошове відшкодування. Пац вказував, що росіяни бажають зіштовхнути Польщу з Швецією. Поляки добре живуть зі своїми сусідами. А щодо турецько-татарської загрози, якою росіяни лякають, то вона є безпідставна. Польща має з тими країнами угоди, яких дотримується і буде дотримуватися. А росіяни нехай не стараються прихилити до себе татар, так як вони давні вороги вашої держави, “бо частину земель їх тримає”. Відтак, 6 (16) травня відбулася остання офіційна розмова російських і польських дипломатів⁴³.

Нащокін направив полякам ще одного листа, в якому звернув увагу на їх небажання укласти мир. Це, на його думку, проявилось в небажання взяти за посередника когось із панів християнських, водночас прагнення залучити до переговорів татар, сподіваючись за їх допомогою нав’язати свої умови Росії. Незважаючи на це, Нащокін ще раз виразив прагнення російської сторони до миру.

На останній конференції поляки запевнили російських послів, що король і Річ Посполита щиро бажають миру і охоче вишлють своїх послів на нові переговори з росіянами. Якщо угода буде здійснена без шкоди для Речі Посполитої, то поляки готові учинити це задарма, тобто без вимоги від-

шкодувань. Як вираз своєї зичливості, король визнав в офіційному листі наявні титули московського царя і готовий їх вживати аж до часу, поки всі ці питання не будуть врегульовані у польсько-російських відносинах.

2 (12) травня Нащокін та Богданов отримали відправу посольську. У листі до царя Ян Казимир пояснив причини безрезультатності переговорів у Львові. Головна з них – невирішеність питання про повернення Польщі її земель. Проте ще 4 (14) травня на квартиру московських послів прибув референтар Кіпріан Павел Бростовський і мав з ними ще одну зустріч. Нащокін ще раз висловився, що Смоленськ та Сіверщина завжди були причиною воєн між Росією та Польщею і запропонував, щоб Польща повернула Росії ці землі умовно. Про які умови йшла мова? Між Росією та Річчю Посполитою мало бути укладене перемир'я на 6-7 років, під час якого держави мали б боротися проти спільних ворогів. При цьому всі землі, здобуті російськими військами, будуть передані Польщі у вигляді компенсації за Смоленщину та Сіверщину. Польська шляхта могла б відразу повернутися до своїх маєтків у тих краях⁴⁴. Якщо б не вдалося здобути у супротивника території, Росія не ухиляється від подальших переговорів. Нащокін, водночас, попереджав, що непоступливість поляків змусить Москву шукати порозуміння з татарами і турками. Бростовський поставився до останніх пропозицій Нащокіна негативно. Надія поляків, що російські послы перед загрозою зриву переговорів підуть на поступки, не виправдалася. Відтак, найбільша після 1656 р. спроба польсько-російських переговорів провалилася.

Однак, посольство А.Ордин-Нащокіна стало важливим етапом в процесі формування основ польсько-російського порозуміння, яке остаточно оформилося вже в 1667 р. Зокрема, саме в цей час відбувається утвердження в політиці офіційної Москви ідей, продукованих Нащокіним, які проголошували своєю основною метою укладення, навіть ціною значних поступок, союзу з Річчю Посполитою. Також подальшого розвитку отримало обговорення між сторонами “українського питання”. Поступово намітилася тенденція до змови між Москвою і Варшавою в сенсі поділу українських земель, що, врешті, й зафіксував Андрусівський договір 1667 р.

Примітки:

1. Соловьев, С. М. Сочинения. В 18 кн. / С. М. Соловьев. – М. : Мысль, 1990. – Кн. VI. – Т. 11-12. История России с древнейших времен / Отв. ред. : О. Д. Ковальченко, С. С. Дмитриев. – 671 с.; Галактионов, И. В. Из истории русско-польского сближения в 50–60-х гг. XVII века (Андрусовское перемирие 1667 года) / И. В. Галактионов. – Саратов : Издательство Саратовского университета, 1960. – 106 с.; Яковлева, Т. Руїна Гетьманщини: Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659–1667 рр.) / Т. Яковлева. – К. : Основи, 2003. – 644 с.; Яковлева, Т. Украинский

вопрос в русско-польских переговорах 60-х гг. XVII в. / Т. Яковлева // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вип. 3. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2003. – С. 179-192.

2. Wojcik, Z. Traktat andruszowski i jego geneza / Z. Wojcik. – Warszawa : PWN, 1959. – 281 s.

3. Ibid. – S. 44.

4. Соловьев, С. М. Зазначена праця. – С. 97.

5. Акты Московского государства, изданные Императорскою академиею наук. – Т. III. Разрядный приказ. Московский стол 1660–1664. – СПб. : Тип. Императорской академии наук, 1901. – С. 247, 272, 310, 319.

6. Wojcik Z. Traktat andruszowski... – S. 95-96.

7. Бантыш-Каменский, Н. Н. Обзор внешних сношений России (по 1800 г.) / Н. Н. Бантыш-Каменский. – М. : Тип. Э.Лиснера и Ю.Романа, 1897. – Ч. 3. – С. 135; Wojcik, Z. Traktat andruszowski... – S. 84.

8. Wojcik, Z. Traktat andruszowski... – S. 112.

9. Ibid. – S. 87.

10. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в именах, датах, фактах. – М. : Международные отношения, 1995 ([Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kirjazh.spb.ru/biblio/pohleb/pohleb5.htm>).

11. Бантыш-Каменский, Н. Н. Обзор внешних сношений России (по 1800 г.) / Н. Н. Бантыш-Каменский. – М. : Тип. Э.Лиснера и А.Гешеля, 1902. – Ч. 4. – С. 180-181.

12. Historia panowania Jana Kazimierza z klimakterow Wespazyana Kochowskiego przez wspolczesnego tlomacza w skrocie na polski jezyk przelozona wydana z rekopismu w roku 1840 przez Edwarda Raczynskiego. – Poznan : Naklad i czcionkami N.Kaminskiego i spolki, 1859. – Т. 2. – S. 146.

13. Ibid. – S. 160.

14. Ibid. – S. 186-188.

15. Ibid. – S. 174.

16. Бантыш-Каменский, Н. Н. Обзор внешних сношений России... – Ч. 3. – С. 136.

17. Яковлева, Т. Украинский вопрос... – С. 184.

18. Галактионов, И. В. Из истории русско-польского сближения... – С. 58.

19. Wojcik, Z. Traktat andruszowski... – S. 119.

20. Соловьев, С. М. Сочинения... – С. 121.

21. Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). – Ф. 79. Отношения России с Польшей 1662 г. – Оп. 1. – Д. 24. – Л. 24-25.

22. Бантыш-Каменский, Н. Н. Обзор внешних сношений России... – Ч. 3. – С. 137.

23. Галактионов, И. В. Из истории русско-польского сближения... – С. 59-60.

24. Wojcik, Z. Traktat andruszowski... – S. 122.

25. Historia panowania Jana Kazimierza... – T. 2. – S. 196.
26. Biblioteka Muzeum im. ks. Czartoryskich w Krakowie (далі – В. М. Czart). – 2106. – S. 285-288.
27. Historia panowania Jana Kazimierza... – S. 196.
28. В. М. Czart. – 2106. – S. 285-288.
29. Wojcik, Z. Traktat andruszowski... – S. 123.
30. В. М. Czart. – 2106. – S. 294-295.
31. Ibid. – S. 296-299.
32. Ibid. – S. 299.
33. Wojcik, Z. Traktat andruszowski... – S. 124.
34. В. М. Czart. – 401. – S. 38-39; Wojcik, Z. Traktat andruszowski... – S. 125; Historia panowania Jana Kazimierza... – T. 2. – S. 197.
35. В. М. Czart. – 401. – S. 40-41; Wojcik, Z. Traktat andruszowski... – S. 125.
36. В. М. Czart. – 2106. – S. 302-305; Wojcik, Z. Traktat andruszowski... – S. 125.
37. РГАДА. – Ф. 79. – Д. 8. – Л. 1-7; Галактионов, И. К истории Андрусовского перемирия 1667 г. / И. В. Галактионов // Исторический архив. – 1959. – № 6. – С. 83-85.
38. РГАДА. – Ф. 79. – Д. 8. – Л. 1; Галактионов, И. В. К истории Андрусовского перемирия 1667 г. – С. 83.
- 39 РГАДА. – Ф. 79. – Д. 8. – Л. 2-3; Галактионов, И. В. К истории Андрусовского перемирия 1667 г. – С. 84; Wojcik, Z. Traktat andruszowski... – S. 127; Яковлева, Т. Украинский вопрос... – С. 185.
40. РГАДА. – Ф. 79. – Д. 8. – Л. 3-5; Галактионов, И. В. К истории Андрусовского перемирия 1667 г. – С. 84.
41. РГАДА. – Ф. 79. – Д. 8. – Л. 6-7; Галактионов, И. В. К истории Андрусовского перемирия 1667 г. – С. 85.
42. Historia panowania Jana Kazimierza. – T. 2. – S. 197; Wojcik, Z. Traktat andruszowski... – S. 126; Галактионов, И. В. Из истории русско-польского сближения... – С. 58.
43. Wojcik, Z. Traktat andruszowski... – S. 128.
44. Ibid. – S. 129.

Summary

The article deals with the analysis of pre-conditions, process and the results of Russian-Polish negotiations in Lviv in March-April, 1663. Particularly attention is focused on solving the Ukrainian land's future by the sides.

Key words: Moscow, Warsaw, Russian-Polish negotiations, A.Ordyn-Nashchokin, Cossack's Ukraine.

Одержано 5 жовтня 2010 р.